

Dergiabant

2024, 12(1): 1-19, doi: 10.33931/dergiabant.1433963

Süddî'nin Hadis İlmindeki Mevsukiyeti

Suddî's Reliability in the Science of Ḥadīth

Ufuk DAĞLIOĞLU¹

Geliş Tarihi (Received): 10.02.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 08.03.2024

Yayın Tarihi (Published): 31.05.2024

Öz: Süddî (ö. 127/745), tefsir dalında kendisinden çokça söz edilen şahsiyetlerdendir. Onun bu alandaki yetkinliğini kabul edenler yanında yetersiz olduğu kanaatini taşıyanlar da vardır. Kimileri tarafından o, Şîlik'le itham edilmiş, bazılarına göre de Şîa'nın muteber kabul ettiği bir şahıs addedilmiştir. Hadis müellefâtında yer alan bazı rivayetlere göre Süddî, kezzâb râvi vasfıyla tavsif edilirken bazı rivayetlerde ise güvenilir biri olarak nitelendirilmiştir. Şu durumda Süddî'nin hadis alanındaki mevsukiyetinin araştırılması önem arz etmektedir. Süddî üzerine yaptığımız araştırmada onun hadisle irtibatına değinilmediği, münekkitlerce onu mecrûh kılan bazı rivayetlere yer verilmekle iktifa edilerek rivayetlerin güvenilirliği üzerinde durulmadığı fark edilmiştir. Bundan dolayıdır ki onun ilmî hayatı ve mevsukiyeti, tabakât, ricâl ve cerh – ta'dîl eserlerinde yer alan kayıtlarla ortaya konularak *Kütüb-i Sitte* ve diğer hadis musannefâtında yer alan rivayetleri araştırılmıştır. Süddî'nin güvenilir bir râvi olduğuna dair görüşlerle onu tenkit edenlerin delillerine yer verilmiştir. Böylelikle onun cerhinde etkili olan teşeyyu' ve kizb ithamlarının gerçeği yansıtıp yansıtmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Râvî, Süddî, Şîi, Kezzâb.

&

Abstract: Suddî (d. 127/745) is one of the most widely mentioned figures in tafsîr. There are those who accept his competence in this field as well as those who believe that he was incompetent. He has been accused of Shî'ism by some, while others consider him to be a Shî'ite figure. According to some narrations in the hadîth literature, al-Suddî is described as a kezzâb narrator, while in other narrations he is described as a trustworthy person. In this case, it is important to investigate al-Suddî's competence and reliability in the field of hadîth. In our research on al-Suddî, we have noticed that his connection with hadîth is not mentioned, and the reliability of the narrations is not emphasized by only including some of the narrations that critics have criticized him for. For this reason, his scholarly life and authenticity have been revealed by the records in the works of ṭabaqât, rijâl and al-Jarh wa al-ta'dîl, and his narrations in the *al-Kutub as-Sittah* and other hadîth musannafât have been investigated. The opinions that al-Suddî was a reliable narrator and the arguments of those who criticized him are given. In this way, it was tried to determine whether the accusations of tashayyu' and kizb, which were effective in his criticism, reflected the truth or not.

Keywords: Ḥadīth, Râwî, Suddî, Shî'ite, Kezzâb.

Atıf/Cite as: Dağlıoğlu, Ufuk. "Süddî'nin Hadis İlmindeki Mevsukiyeti". *Dergiabant* 12/1 (Mayıs 2024), 1-19. doi: 10.33931/dergiabant.1433963

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ufuk Dağlıoğlu, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, ufuk.daglioglu@beun.edu.tr.

1. Giriş

Hicrî ilk asır ile ikinci asrın ilk çeyreği arasında yaşamış olan Ebû Muhammed İsmâîl b. Abdurrahmân b. Ebû Kerîme es-Süddî el-Kûfî (ö.127/745), ilmî meşguliyetini daha çok tefsir alanında yoğunlaştırmıştır. Süddî'nin tefsir alanındaki yetkinliği hakkında leh ve aleyhte farklı görüşler ileri sürülmüş, çokça İsrâîlî rivayette bulunduğu gerekçesiyle kimi müfessir ve münekkitlerce tenkit edilmiş; ancak onun hadis alanındaki konumu detaylıca araştırılmamıştır. Muhaddisler Süddî'nin naklettiği hadislere eserlerinde yer vermişlerdir. Oysaki hadis kaynaklarında yer alan bazı kayıtlarda onun Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer'e (ö. 23/644) hakaret ettiği ve hatta Kûfe'nin kezzâblarından olduğu bilgilerine rastlanılmaktadır. Kizb ve teşeyyu' muhaddislerin cerh gerekçeleri arasında yer alan iki önemli vasıftır. Bazı âlimler tarafından böylesi vasıflara sahip olduğu gerekçesiyle eleştirilmiş olan Süddî'nin hadis musannefâtında rivayetlerine yer verilmiş bir râvi olması calib-i dikkat bir husustur.

Süddî'nin tefsir dalına dair yetkinliği, tez² ve makaleler³ çerçevesinde ele alınmış olsa da onun hadis ilmindeki yeri, konumu ve yetkinliği üzerine herhangi bir çalışma yapılmamış olması onun bu yönlerinin araştırılmasını önemli kılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada Süddî'nin hadis ilmindeki yeri ve mevsukiyeti ele alınacaktır.

Çalışmamızda öncelikle Süddî'nin hayatına, daha sonra "Süddî'nin ilmî hayatı" başlığı altında tefsirciliğinin yanı sıra hadisle iştigali, hadis rivayet ettiği şeyhleri ve kendisinden hadis rivayet eden talebelerine yer verilerek onun hadis ilmindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. "Râvi olarak Süddî" başlığı altında ise Süddî'nin mevsukiyeti ile teşeyyu' ile itham edilmesine yer verilerek onun Şîi ve yalancı olup olmadığı hususları üzerinde detaylıca durulmaya çalışılmıştır. Süddî'nin yalancı ve Şîi olmakla itham edildiği farklı rivayetlere rastlanılmıştır. İlgili rivayetler iki aşamalı incelenmiştir. Birinci aşamada Sünnî kaynaklar içerisinde tabakât, ricâl ve cerh – ta'dîl eserlerinde yer alan rivayetler ele alınmıştır. İkinci aşamada ise Şîa'dan C'afer et-Tûsî'nin (ö. 460/1067) *Fihrist*'i ile el-Emîn'in (ö. 1952) *A'y'anu's-şîa* eserlerinden ve ilgili akademik çalışmalardan yararlanılmıştır. Süddî'nin cerhine gerekçe kılınan rivayetlerin râvilerinin güvenilirliği üzerinde durulmuş, ayrıca metin değerlendirilmesi yapılmıştır. Süddî'nin yalancılıkla itham edildiğine dair üç ayrı metne rastlanılmıştır. Metinlerdeki ziyade ve noksanlıklar birlikte ele alınarak değerlendirilmiştir. Birden fazla Süddî nisbeli şahıs olduğu fark edilmiştir. Yalancı olmakla itham edilen Süddî nisbeli şahsın kimliği üzerinde durulmuş, kizb sebebiyle mecrûh addedilen Süddî'nin hangi Süddî olduğunun tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Her üç rivayette de yer alan el-Kelbî nisbeli şahsın Ebû Nâdr Muhammed b. es-Sâib olduğu ve münekkitlerce kezzâb olarak nitelendirildiği tespit edilmiştir. Süddî'nin gulât derecesinde bir Şîi olduğuna dair rivayetin metin kritiği, Şa'bî'nin (ö. 104/722) onun ilmîni tenkit eden sözü ve İbn Hacer'in (ö. 852/1449) mütekaddim ve müteahhir dönem Şîiliği hakkındaki yaklaşımıyla birlikte ele alınmaya çalışılmıştır.

Son olarak da Süddî'nin gerek *Kütüb-i Sitte* gerekse *Kütüb-i Sitte* haricindeki rivayetlerine yer verilerek muhaddisler nezdindeki konumu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. Süddî'nin Hayatı (ö. 127/745)

Araştırmalarımızda birden fazla Süddî olduğu fark edilmiştir. Hadis ilminde rivayetleri bulunan Süddî'nin tam adı; Ebû Muhammed İsmâîl b. Abdurrahmân b. Ebû Kerîme es-Süddî el-Kûfî olup tâbiinin küçüklerinden ve üçüncü tabakasındandır.⁴ Süddî, Kibleteyn Mescidi'nde Resûlullah (s.a.v.) ile namaz kılmış olan Kureyşli Abdülmenâfoğulları'ndan Zeynep bint Kays b. Mahreme'nin âzatlısıdır.⁵ Aslen

² Süddî'nin tefsir metodolojisini tespit etmek amacıyla yapılmış olan doktora tezi için bkz. Mesud Tay, *İsmail b. Abdurrahman es-Süddî'nin Tefsirciliği* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022); Tefsire dair rivâyetleri için bkz. Abdulkerîm Mestûr, *Merviyâtü's-Süddî'l-kebir ve Akvâluhufti't-tefsir*, (Suudi Arabistan: Câmîatü Ummu'l-Kurâ,1410/1990).

³ Nurullah Denizer, "Bir Müfessir Olarak Süddî el-Kebîr", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2017), 357/388; Mun'im Sirry, "Ulu'l-Amr", *MDPI* (29 Haziran 2021), 3-4-6-7-11.

⁴ Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *el-Mu'în fî tabakâti'l-muhaddisîn*, thk. Hemmâm Abdurrahim Saîd (Ürdün: Dâru'l-Furkân, 1404), 1/44.

⁵ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1419), 6/3343; Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, *el-İstî'âb fîma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beirut: Dâru'l-Ceyl, ts), 4/1858.

Hicâzlı olmakla birlikte Kûfe ehlinde sayılmaktadır.⁶ Zeyneb bint Kays'ın âzâtlısı olması köle olarak Medine'ye getirildiği ihtimalini akla getirmekle birlikte babasının İsfahân'ın ileri gelenlerinden biri olduğuna dair kayıtlar aslen İsfahânlı olduğu kanaatine yol açmaktadır.⁷ Bu durumda onun, aslen İsfahân'lı olduğunu, bilinmeyen bir sebeple önce Medine'ye getirildiğini, daha sonra da Kûfe'ye intikal ederek orayı kendisine mesken tuttuğunu söyleyebiliriz. Ne zaman doğduğuna dair herhangi bir kayda rastlanılamasa da kendisinden rivayette bulunduğu sahâbiler göz önüne alınarak hicri 49 yılından önce doğduğu kanaati hasıl olmaktadır.⁸ Onun için el-İsfahânî nisbesi yerine el-Kûfî nisbesinin kullanılmış olması, onun hayatını Kûfe'de idame ettirdiğini gösterir niteliktedir. Nitekim, onun hicrî 122 yılında Kûfe'de bulunduğu bilinmektedir.⁹ Şu durumda Süddî'nin ilmî ortamının genel olarak Kûfe'de geçtiğini ifade etmemiz mümkündür. Zira ileride görüleceği üzere Cûzcânî'nin (ö. 259/873) onu Kûfe ehlinde olması hasebiyle tenkit etmesi, Kûfeliler içinde tefsire dair en çok rivayetin ondan gelmiş olması bu durumu desteklemektedir. Hicri 127¹⁰ veya 129 yılında vefat etmiştir.¹¹

3. Süddî'nin İlmî Hayatı

Süddî tefsir dalında öne çıkmış şahsiyetlerdendir. Onun rivayet ve görüşlerine Mücâhid (ö. 103/721) gibi müfessirlerin tefsirlerinde yer vermiş olmaları tefsir dalındaki değer ve yetkinliğini göstermesi açısından önemlidir. Zira İmam Nevevî'nin (ö. 676/1277), Ebû Bekr b. Ebû Dâvûd'un (ö. 316/929) *Şerîhatü'l-kârî/mekârî* eserinde yer alan "Sahâbe sonrasında Kur'ân'ı Ebû'l-Âliye'den (Rufey' b. Mihrân er-Rieyâhî'den) daha iyi bilen biri yoktur. Ondan sonra Saîd b. Cübeyr, daha sonra Süddî ve bilahare de Süfyân-ı Sevrî gelir." ifadesine yer vermiş olması onun bu alandaki yetkinliğini göstermesi açısından mühimdir.¹² Süyûtî de Süddî'nin önde gelen bir müfessir olduğu hususunda Nevevî ile aynı kanaati taşımaktadır.¹³ Süddî'nin İslam tarihinde tefsir alanındaki şöhreti, onun hadis ilmi ile olan münasebetini gölgelemiştir. Zira onun ilmî hayatı hadisle işigali açısından ele alınmamıştır. Dolayısıyla da kaynaklarımızda hadisle işigaline dair malumatın kıymeti önem arz etmektedir.

3.1. Süddî'nin Hadisle İşigali

Kaynaklarda, Kûfeliler içerisinde tefsire dair en çok rivayetin Süddî'den nakledildiği,¹⁴ onun ilmî faaliyetleri hakkında daha çok meşhur kapısında tefsir dersi yaptığı vurgusu yer almış olup hadis tahammülü için yaptığı rihlelerden bahsedilmemektedir. Genel olarak rihle, hadisle işigal etmek isteyenler için önemli bir adımdır. Zira hadis talipleri, gerçekleştirdikleri ilmî seyahatlerle muhaddislerden hadis semâ etmenin yanında hadisin senet ve metnine dair pek çok bilgiyi elde etme imkânına da kavuşmaktadırlar. Süddî hayatını Kûfe'de idame ettirdiği için oradaki rivayetlerle yetinmek zorunda kalmış bir râvi durumundadır. O, her ne kadar ilim havzalarına sefer yapan biri olarak bilinmese de hadis kaynaklarında kendisine yer verilen, hatta cerh-ta'dîl eserlerinde kendisinden bahsedilen biri olmuştur.

3.2. Süddî'nin Hadis Rivayetinde Hocaları

Süddî'nin ashâbtan Ebû Zer (ö. 32/653), İbn Abbâs (68/688) ve Enes'ten (ö. 93/712) rivayette bulunduğu, el-Hasen b. Ali (ö. 49/369), Sa'd b. Ebû Vakkâs (ö. 55/675), Ebû Hureyre (ö. 58/678), İbn Ömer (ö. 73/693), Ebû Saîd (ö. 74/694)¹⁵ ve Amr b. Hureys'i (ö. 85/704)¹⁶ gördüğü kaynaklarda zikredilmektedir. Süddî'nin;

⁶ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1271), 2/134.

⁷ Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Târîhu İsbahân*, thk. Seyyid Kûsrevî Hasen (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1410), 1/247.

⁸ İsmail Cerrahoğlu, "Süddî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/17.

⁹ Ebû Nuaym, *Târîh*, 1/247.

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kubrâ*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1968), 6/323.

¹¹ Süddî'nin hicrî 129 tarihinde öldüğü kaydı için bkz. Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Meğâni'l-ahyâr fi ricâli Me'âni'l-âsâr*, thk. Muhammed Hasan İsmâil (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1427), 1/65.

¹² Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, 2/251.

¹³ Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-Huffâz* (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1403), 1/29.

¹⁴ Mehmet Yolcu, "İlk Dönem Tefsir Kitapları ve Müellifleri", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 6/2 (Güz 2015), 61.

¹⁵ Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*. (Hindistan: Matbaatu Dâirati'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1326), 1/313.

“Bu tefsiri İbn Abbâs’tan aldım. Doğru ise o söylemiştir. Yanlıssa da o söylemiştir”¹⁷ ifadesi bizzat İbn Abbâs’tan tefsir öğrendiğini göstermektedir. Oysaki Abdullah b. Abbas’tan yaptığı rivayetlerin genellikle Ebû Sâlih (ö. 111/730) ve Ebû Mâlik (121/739) tarihli olduğu ifade edilmiş,¹⁸ Ebû Hakîm el-Bârikî (ö.65/684)¹⁹ ve Ebû Mâlik Gazvân el-Gifârî (100/718)²⁰ kanalıyla da nakilde bulunduğu tespit edilmiştir.

Taberî tefsiri üzerine yapılan çalışmalarda ise Süddî’nin Abdullah b. Mes’ûd (ö. 32/632) ve Abdullah b. Abbâs’tan doğrudan rivayette bulunmadığı sonucuna varılmıştır.²¹ Şu durumda Süddî “Bu tefsiri İbn Abbâs’tan aldım...” sözünden “Bu ayeti ben tefsir etmiş değilim. İbn Abbâs’tan (Ebû Sâlih ve Ebû Mâlik’i zikretmeye gerek duymadan) naklediyorum” şeklinde anlamak mümkündür.

Süddî; tâbiünden Ebû Abdurrahmân es-Sülemî (ö. 73/692), Ebû Umâre Abduhayr (81/700), İkrime (ö. 105/723), Atâ b. Ebî Rabâh (ö. 114/732),²² Mürre el-Hemedânî (ö. 98),²³ Ebû Rufâa b. Şeddâd (ö. 66/685),²⁴ Ebû Mâlik el-Kûfî (121/739),²⁵ Bişr Mevlâ Abdurrahmân el-Kuraşî (?), Kesîr Mevlâ Benû Hâşim (?), Yezîd Mevlâ Abdurrahmân b. Hâris el-Kuraşî (?), Ya’fûr b. el-Mugîre (?), Ebû Râke, Ebû Sa’d el-Ezdî (?),²⁶ gibi kişilerden hadis rivayet etmiştir.²⁷

3.3. Süddî’den Hadis Rivayet Eden Talebeleri

Süddî’den Şu’be (ö. 160/776), Sevrî (ö. 161/778) ve Zâide (ö. 161/777) hadis dinlemiştir. Ayrıca Simâk b. Harb (ö. 123/741), Zeyd b. Ebû Enîse (ö. 125/742), Süleymân et-Teymî (143/760), Ziyâd b. Hayseme (ö. 146/764), İsâ b. Ömer el-Hemdânî (156/772), Mâlik b. Miğvel (159/775), İsrâil b. Yûnus (ö. 160/777), el-Hasen b. Sâlih (ö. 168/784-85), Ebû İsrâil el-Mulâî (169), Ebû Avâne (ö. 176/792), Şerîk b. Abdullah (ö. 177/794), Ebû Bekr b. Ayyâş (ö. 193/809),²⁸ Ebû Muhammed el-Hakem b. Zâhir el-Ferârî (?)²⁹ gibi pek çok kişi ondan rivayette bulunmuştur.³⁰

Süddî’nin ricâl kayıtlarında yer alan talebeleri genelde sika ve sadûk olarak nitelendirilirken içlerinden bazıları zayıf kabul edilmiş, dördü hakkında ise teşeyyû’ iddiasına rastlanılmıştır. Bunlardan Ebû Muhammed el-Hakem b. Zâhir el-Ferârî, Râfizî olmakla itham edilmiş ve hakkında metruk hükmü verilmiştir.³¹ Ebû İsrâil el-Muâlî künyeli râvi araştırıldığında İsmâil b. Halîfe ve İsmâil b. İshâk isminde iki şahsa ricâl kitaplarında yer verilmiş olup her iki râvi de tenkit edilmiştir. Ebû İsrâil künyesiyle şöhret bulan İsmâil b. Halîfe, müdellis,³² kötü hafızalı ve aşırı Şîî olmakla nitelendirilmiştir.³³ İsmâil b. İshâk’ın

¹⁶ Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Târîhu İşbahân*, thk. Seyyid Kürevî Hasen (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1410), 1/247.

¹⁷ Ebû Nuaym, *Târîh*, 1/247.

¹⁸ İlgili isnâdlar için bkz. Tay, *es-Süddî’nin Tefsirciliği*, 5-6.

¹⁹ Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Kunâve’l-Esmâ*, thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed (Medine: İmâdetu’l-bahsi’l-ilmî bi’l-Câmiati’l-İslâmiyye, 1404), 1/261.

²⁰ Müslim, *el-Kunâ*, 2/752.

²¹ Tay, *es-Süddî’nin Tefsirciliği*, 5-6.

²² İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/313.

²³ Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir* (Haydarâbâd: Dâiratu’l-Meârifî’l-Usmâniyye, ts.), 1/361.

²⁴ Müslim, *el-Kunâ*, 1/606.

²⁵ Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Târîhu’s-sikât* (Dâru’l-Bâz, 1405), 1/509.

²⁶ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, 2/80, 7/211, 8/361, 8/426, 9/31, 9/36, 9/59.

²⁷ Tay, Taberî tefsiri üzerinde yaptığı çalışmada Süddî’nin sahâbe ve râvisi düşürülmüş isnadlar hariç tutulduğunda 27 râviden nakilde bulunduğunu tespit etmiştir. İlgili râviler ve Süddî’den yapmış oldukları rivâyet oranları için bkz. Tay, *es-Süddî’nin Tefsirciliği*, 8-9.

²⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, 2/184.

²⁹ Müslim, *el-Kunâ*, 1/266, 1/395, 1/435, 1/556, 2/234.

³⁰ Süddî’nin diğer talebeleri için bkz. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 6/353; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, 1/178, 2/53, 2/309, 3/322, 4/114, 4/189, 6/218, 7/202, 7/259.

³¹ Müslim, *el-Kunâ*; 2/734; Ekrem b. Ziyâd el-Fâlûcî, *el-Mu’cemu’s-sağîrlirivâti’l-imâm İbn Cerîr et-Taberânî* (Ürdün: ed-Dâru’l-Eseriyye, ts.), 1/129.

³² Ebû’l-Fazl Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Ta’rifü’l-kebir*, thk. Âsim b. Abdullah (Ammân: Mektebtu’l-Menâr, 1403), 1/52.

³³ Ebû’l-Fazl Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Takrîbü’l-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dâru’r-Rüşd, 1406), 1/52.

ise zayıf râvi olduğu ifade edilmiştir.³⁴ İbn Mâce (ö. 273/887), ve Tirmizî'nin (ö. 279/892) kendisinden rivayette bulunduğu Ebû İsrâil İsmâil b. Halife; "Osman, Muhammed'e (s.a.v.) indirilene inkâr etmiştir" sözünü sarfettiği gerekçesiyle Şîi olmakla itham edilmiştir.³⁵ Şerîk b. Abdullah da kendisine nispet edilen; "Ali beşerin en hayırlısıdır. Kim buna karşı gelirse kafir olmuştur" sözü sebebiyle Şîilikle itham edilmiştir. Oysaki Zehebî (ö. 748/1348), Şerîk'e isnat edilen bu sözü yalancıların merfû olarak naklettiklerini, bu ifadeyle Hz. Ali'nin, hilafeti günlerinde en hayırlı kişi olduğunun kastedildiğini ifade etmiştir. Ayrıca Zehebî, Şerîk'e isnad edilen "Ali benim vasım ve vârisimdir" rivayetini de onun söyleme ihtimalinin olmadığını belirtmiştir. Zira bazılarınca sika kabul edilen Şerîk, Abdullah b. Mübârek'e (ö. 181/797) göre Kûfelilerin hadislerini en iyi bilendir.³⁶ Şu durumda Süddî'nin talebeleri arasında Şîi olmakla itham olunan sadece üç kişi kalmaktadır. Bu durum Süddî'nin Şîilikle münasebeti açısından mühimdir. Zira hoca fikrini talebesine aktarır. Dolayısıyla Süddî, gulât bir Şîi olsaydı Şîiliği birkaç talebesine değil, tüm öğrencilerine aşılardı.

4. Cerh ve Ta'dil Yönünden Süddî

4.1. Süddî'nin Mevsukiyeti

Yahya b. Saîd onun için ta'dilin dördüncü mertebesi³⁷ olan "lâ be'se bihi"³⁸ lafzını kullanırken, herkesin Süddî'yi hayırla yâd ettiğini ve hiçbir kimsenin onu terk etmediğini ifade etmiştir.³⁹ Ahmed b. Hanbel'den (ö. 241/855), nakledilen bir rivayete göre Süddî "Mukâribu'l-hadîs" ve "sâlih",⁴⁰ başka bir rivayete göre ise sikadır.⁴¹ İclî'ye (ö. 261/865) göre de o, sika bir râvidir.⁴² Ebû'l-Kâsım et-Taberî, Süddî'nin güvenilirliği üzerine icmâ olduğunu ifade etmiştir.⁴³ Nesâî (ö. 303/915), Süddî'yi "sâlih" lafzıyla ta'dil etse de bazı yerlerde onun hakkında "lâ be'se bihi" terimini kullanmıştır.⁴⁴ İbn Adî (ö. 365/975), Süddî hakkındaki kanaatini müstakîmu'l-hadîs, sadûk ve lâ be'se bihi⁴⁵ terimleriyle ifade etmiştir.⁴⁶ İbn Şâhin (ö. 385/996) de Yahya b. Saîd'in onun hakkında "lâ be'se bihi" dediğini aktarmıştır.⁴⁷ Zehebî onun hakkında "hasenü'l-hadîs"⁴⁸ tabirini kullanmıştır.⁴⁹

Süddî'yi tevsîk edenler yanında onu zayıf kabul edenler hatta teşeyyu' ile itham edenler de olmuştur. Yahya b. Maîn (ö. 233/848), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in (ö. 290/903) Süddî ve İbrahim b. Muhâcir'i birbiriyle mukayese amaçlı sorduğu sorusuna; "İkisi de zayıflıkta birbirine yakındır" cevabını vermiştir.

³⁴ Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, *Kitâbü'd-Du'afâ 'i's-sağîr*, thk. Ebû Abdullah Ahmed b. İbrahim (Mektebetu İbn Abbâs, 1426), 1/24.

³⁵ Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382), 4/490.

³⁶ Zehebî, *Mîzân*, 2/271.

³⁷ Emin Aşıkutlu, "Cerh ve Ta'dil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 394-401.

³⁸ Lâ be'se bihi lafzı zabtı ifade etmez. bkz. Zafer Ahmed Tehanevî, *Hadis usûlü*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, çev. Selman Keleş (Ankara: Takdim, 2020), 197.

³⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, 2/184; Mizzî, Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâ 'i'r-ricâl*, thk. BeşşârAvvâd Ma'rûf (Beyrut: er-Risâle, 1400), 3/134.

⁴⁰ Mukâribu'l-hadîs; "Hadisi güvenilir râvilerin hadisine yakın, anlamında olup güvenilir râviler için kullanılan ta'dil lafzı. Sâlih; Hadisi delil olarak kullanılabilir anlamında zayıf râviler için kullanılan ta'dil lafzı." Bkz. Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2021), 116-118.

⁴¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, 2/184.

⁴² Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Târîhu's-sikât* (Dâru'l-Bâz, 1405), 1/66.

⁴³ Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, 2/251.

⁴⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 3/137.

⁴⁵ Bu lafızlar güvenilir râviler için kullanılmış olan ta'dil lafızlarıdır. Müstakîmu'l-hadîs: Rivâyetleri sağlam; Sadûk: Çoğunlukla râvinin güvenilirliğine, bazen zayıf olduğuna delâlet eden ta'dil lafzı; lâ be'se bihi: "Rivâyetinde sakınca yoktur" anlamında kullanılmıştır. Bkz. Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2021), 116-129.

⁴⁶ Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî el-Curcânî, *el-Kâmil fi du'afâ 'i'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: el-Kutubu'l-İlmiyye, 1418), 1/448.

⁴⁷ Ebû Hafis Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî, *Târîhuesmâ 'i's-sikât*, thk. es-Semrâî Subhî (Kuveyt: ed-Dâru's-Selefiyye, 1404), 1/27.

⁴⁸ Hasenü'l-hadîs (hadisi hasendir), adâlet yönüyle kusuru olmasa da zabt yönünden sika râvilerden daha fazla hatası olan zayıf râviler hakkında kullanılan bir ta'dil lafzı. Bkz. Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, 118.

⁴⁹ Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehûrivâye fi'l-Kutubi's-sitte*, thk. Muhammed Avvâme (Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1413), 1/247.

Sa'dî⁵⁰ ise "kezzâb ve şettâm" olduğunu söylemiştir. Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813) ise Süddî'nin zayıf bir râvi olduğunu söyleyenlere kızmıştır.⁵¹ Ebû Zür'a (ö. 264/878) onu "leyyin"⁵² lafzıyla nitelerken bazı muhaddisler hadislerinin yazılabileceğini fakat delil olarak kullanılamayacağını ifade etmişlerdir.⁵³

Süddî, Kur'an ilimlerine vukûfiyeti yönünden de tenkit edilmiştir. Nitekim Şa'bî'ye, "Süddî'ye Kur'an ilminden (büyük bir) nasip verildi" denildiğinde o; "Kur'an ile ilgili cehliyle alakalı (büyük bir) nasip verilmiştir." mukabelesinde bulunmuştur.⁵⁴ Cerh – ta'dîl kaynaklarında yer alan bu ifadeyi Zehebî, "Herkesin Kur'an'dan bilmedikleri bildiklerinden daha fazladır" açıklamasıyla tevil etmiştir. İsmail b. Ebû Hâlid'e (ö. 763/1362) göre Süddî, Kur'an'ı Şa'bî'den daha iyi bilmektedir. İbrahim en-Nehaî'nin (ö. 96/714) onu Kur'an tefsiri yaparken gördüğünü ve "o kesinlikle bir kavmin (İbn Mes'ûd, İbn Abbâs v.s.)⁵⁵ tefsirini yapmaktadır." dediğini aktararak bu rivayette yer alan ifadeye katılmadığını zımnen ifade etmiştir. Ayrıca Zehebî'nin "kavmin tefsirini yapmaktadır" rivayetinden önce onun Kur'an'ın tefsirini iyi bildiğini ifade eden rivayetlere yer vermiş olması⁵⁶ "kavmin tefsiri" ifadesinden tefsir uzmanı ashâbin kastedilmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir.

İsmail Cerrahoğlu, Süddî'nin bazı âlimler tarafından eleştirilmesini İsrâilî rivayetleri çokça kullanması ihtimaline⁵⁷ bağlamaktadır. Nitekim Şa'bî, Süddî'ye yönelik "Ona Kur'an ile ilgili cehliyle alakalı (büyük bir) nasip verilmiştir." sözünün, Süddî'nin İsrâilî rivayetleri aktarmasıyla ilgili olabileceği kanaatini taşımaktadır.⁵⁸

Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361) ise Abdurrahmân b. Mehdî'nin (ö. 198/813-14) Süddî hakkındaki görüşlerini ele alırken, meseleyi İmam Müslim'in (ö.261/865) yaklaşımını da esas alarak şu şekilde değerlendirmiştir: "Ebû Abdullah Hâkim (en-Nisâbûrî) (ö. 405/1014) onu *el-Medhal* eserinde, İmam Müslim'in hadis tahrîc ettiği râvilerden kusurlu kabul edilenler arasında zikretmiştir. Müslim nezdinde Abdurrahmân b. Mehdî'nin ta'dîli, müfesser olmayan cerhden daha kuvvetlidir. Bu (bilgi) Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) "İbn Mehdî onu zayıf kabul etti" şeklinde aktardığı bilgiye aykırıdır."⁵⁹ Bu ifadelerden İbn Mehdî nezdinde Süddî'nin zayıf râvi olarak kabul edilmediğini anlamak mümkündür. Ayrıca Yahya b. Maîn'in Süddî'yi görüşü zayıf, hakir bir râvi olarak tavsif etmesine öfkelenen İbn Mehdî'nin; "Sübhânellah. Bu da nereden çıktı." diyerek yaptığı itiraz da onu güvenilir bulduğunu teyit eder niteliktedir.⁶⁰

İbn Hibbân (ö. 354/965) Süddî'yi değerlendirirken "lâ yuhtecubihî"⁶¹ lafzını tercih ederken, bazı mevzu rivayetler naklettiğini, onun hadisinin ancak itibar için yazılabileceğini ifade etmiş⁶² ama onun naklettiği mevzu rivâyetlere örnek vermemiştir. Ayrıca Süddî Şîî olmakla itham edilmiştir. Ebû İshâk el-Cûzcânî⁶³ (ö. 259/873),⁶⁴ Mu'temir b. Süleymân'ın babasından⁶⁵ (Leys'ten)⁶⁶ yaptığı nakilde şöyle söylediğini

⁵⁰ Sa'dî'nin Ali b. Cuhr (ö. 244/858) olma ihtimali yüksektir.

⁵¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 3/135.

⁵² Râvinin hadisinde gevşeklik olduğunu ifade eden, ta'dîle en yakın cerh lafzıdır. O kimsenin hadisi yazılır ve itibar olması açısından hadisine bakılır, incelenir. Tehanevî, *Hadis usûlü*, 197.

⁵³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, 2/184.

⁵⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 3/136.

⁵⁵ Kanaatimizce Süddî'nin İbn Abbâs ve İbn Mes'ûd'dan ders almış olması dolayısıyla "bir kavmin tefsiri" ifadesinden bu sahâbiler kastedilmiştir. Bu ifadeden onun Şîî olduğunu çıkaranlar olduğu gibi kararsız kalanlar da olmuştur. Cerrahoğlu bu ifadeyle onun İsrâilî rivayetlere çokça başvurmasının kastedilmiş olabileceği kanaatindedir. Bkz. Cerrahoğlu, "Süddî", 38/17.

⁵⁶ Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyerua'lâmi'n-nübelâ'* (Beyrut: er-Risâle, 1405), 5/265.

⁵⁷ *Kütüb-i Sitt'e*'de Süddî'den menkul İsrâilî rivâyetlere rastlanılmamıştır. Tirmizî'nin *Sünen*'inin Tefsir bölümünde Süddî'den menkul beş merfu bir de mevkûf rivayet bulunmakta olup bunlar İsrâilî rivâyetler değildir. Bkz. Dipnot: 169,174,175,177,179.

⁵⁸ Cerrahoğlu, "Süddî", 38/17.

⁵⁹ Moğultay, *İkmâl*, 2/188.

⁶⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî, *ed-Đu 'afâ'ü'l-kebir*, thk. Abdulmu'tî Kal'acı (Beyrut: Dâru'l-Mektebetü'l-İlmiyye, 1404/1984), 1/66.

⁶¹ Cerhin birinci derece lafızlarından olup hadis delil olamayacağı anlamını ifade eder. Tehanevî, *Hadis usûlü*, 198.

⁶² Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbü'l-mecrûhînmine'l-muhaddisîne'd-đu 'afâ' ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmud İbrahim Zâyid (Haleb: Dâru'l-Va'y, 1396), 2/286.

⁶³ Nurullah Denizer, "Bir Müfessir Olarak Süddî el-Kebîr" adlı makalesinde Süddî ve Kelbî'nin yalancılıkla itham edildiği rivayeti değerlendirirken sehven 'rivâyeti Cürçânî'nin naklettiğini' ifade etmiştir. Doğrusu Cûzcânî olacaktır. bkz. Denizer, "Süddî el-Kebîr", 362.

⁶⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/314.

nakletmiştir: “‘Kûfe’de iki yalancı vardır. Süddî ve Kelbî. Bunlardan birisi ölmüştür.’ el-Hüseyn b. Vâkîd el-Mervezî (ö. 156/773); ‘Onun Hz. Ebû Bekir’e ve Hz. Ömer’e hakaret ettiğini duyunca bir daha onu ziyaret etmedim’ demıştır.”⁶⁷

Süddî’yi kezzâb ve Şîi olmakla niteleyen bu iki nakli ayrı ayrı ele almak onun hakkında isabetli karar vermemizi sağlayacaktır. Bu sebeple öncelikle onun kezzâb/yalancı olduğuna dair rivayet ele alınacaktır.

Yalancılıkla itham edilenlerden Kelbî, Ebû Nâdr Muhammed b. es-Sâib’tir. Kelbî, metrûk,⁶⁸ metrûku’l-hadîs,⁶⁹ ve kezzâb olarak nitelendirilmiştir.⁷⁰ Kelbî’nin, Ebû Sâlih’ten yapmış olduğu rivayetlerinin yalan olduğunu itiraf etmesi⁷¹ sebebiyle hadislerinin mevzû olduğu kanaatine varanlar da olmuştur.⁷² İbn Ebû Hâtîm’e (ö. 327/938) göre zâhibu’l-hadîs⁷³ olduğu için hadislerinin terk edilmesinde ittifak edilmiştir.⁷⁴ Oysaki Süddî’nin kezzâb/yalancı, hadis uyduran biri olduğuna dair herhangi bir kayda rastlanılmamış olması onun yalancılığına dair naklin üzerinde ciddiyetle durulmasını gerekli kılmaktadır. Tarihte, es-Süddî nisbeli üç şahsa rastlanılmaktadır. Bunlardan ikisi İsmâil b. Abdirrahmân b. Ebî Kerîme es-Süddî el-Kebîr; diğeri de onun kardeşinin oğlu olan Muhammed b. Mervân es-Süddî yani es-Süddî es-Sağîr’dır.⁷⁵ Mezkûr rivayette yalancılıkla itham edilenin es-Süddî es-Sağîr olması mümkündür.⁷⁶ Sonuncu Süddî ise, İsmâil b. Mûsâ el-Fezârî el-Kûfî’dır. Ona, İbn Hibbân *es-Sikât*’ında Buhârî ise *et-Târîhu’l-kebir*’inde yer vermiştir.⁷⁷ Ebû Hâtîm’e göre sadûk, Nesâî nezdinde ‘leyse bihi be’s’ konumunda yani sikadır.⁷⁸

Ebû İshâk el-Cûzcânî’nin nakilde bulunduğu Mu’temir b. Süleymân et-Teymî hicrî 106 yılında doğmuş, 187 senesinde vefat etmiştir. Babasından ve Leys b. Ebû Selîm’den⁷⁹ rivayette bulunmuştur. İmam, hüccet,⁸⁰ sika, sadûk⁸¹ ve müteyakkız⁸² olarak nitelendirilse de hafızasının kötü olduğunu ifade edenler⁸³ yanında, tanınmayan birinden naklettiği hadislerin yazılamayacağı görüşünde olanlar⁸⁴ da bulunmaktadır.

Ele alınan bu rivayetlere Amr b. el-Husayn ve Ebû Bekr b. Hallâd el-Bâhilî tarikleriyle de yer verilmiştir.⁸⁵ Amr b. el-Husayn rivayetinde; “‘Kûfe’de iki yalancı vardır. Kelbî ve Süddî” sözü akabinde “Yani Muhammed b. Mervân” ziyadesi yer almıştır. Zikri geçen Muhammed b. Mervân, Muhammed b. Mervân

⁶⁵ İbrâhîm b. Ya’kûb b. İshâk el-Cûzcânî, *Ahvâlu’r-ricâl*, thk. Abdulalîm Abdulazîm (Faysalâbâd: Hadîsu Akademî, ts.), 1/67.

⁶⁶ Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-Muğnîfi’d-du’afâ*, thk. Nuruddîn İtır (Katar: İdâretulhyâi’t-Turâsî’l-İslâmî, ts.), 1/84.

⁶⁷ Cûzcânî, *Ahvâlu’r-ricâl*, 1/84.

⁶⁸ Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *es-Sunen*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: er-Risâle, 1424), 5/228.

⁶⁹ Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-Mü’telifve’l-muhtelif*, thk. Muvaffîk b. Abdullah (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1406), 4/2222.

⁷⁰ Nâsirüddîn el-Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdîsi’z-za’ifeve’l-mevzû’a ve eseruhe’s-seyyi’ü fi’l-ümme* (Riyâd: Dâru’l-Meârif, 1412), 4/356.

⁷¹ Dârekutnî, *es-Sunen*, 5/228.

⁷² Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî Ebû Nuaym, *el-Musnedü’l-müstahrec’alâSahîhi Müslim*, thk. Muhammed Hasan İsmâil (Beyrut: Dâru İhyâi’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1417), 1/80.

⁷³ Cerhin beşinci derecesinde kullanılan bu lafız “Hadisi gidicidir” anlamında kullanılmaktadır. Böyle bir râvinin hadisi yazılmaz, hadisine itibar edilmez ve onunla istişhâd da edilmez. bkz. Tehanevî, *Hadis usûlü*, 199.

⁷⁴ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, 7/271.

⁷⁵ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 26/392.

⁷⁶ Denizer, “Süddî el-Kebîr”, 362.

⁷⁷ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, 2/88; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/150.

⁷⁸ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 3/212.

⁷⁹ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, 8//402.

⁸⁰ Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtu’l-meşâhîrove’l-a’lâm*, thk. BeşşârAvvâd Ma’rûf (Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 2003), 4/979.

⁸¹ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, 8/403.

⁸² Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Meşâhîru’ulemâ’i’l-emsâr ve a’lâmu’ulemâ’i’l-aktâr*, thk. Merzûk Ali İbrahim (Dâru’l-Vefâ, 1411), 1/253.

⁸³ Moğultay, *İkmâl*, 11/285.

⁸⁴ Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Ta’likâtu’d-Dârekutnî’ala’l-mecrûhînli’bnîHibbân*, thk. Halil b. Muhammed (Kahire: Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, 1414), 1/240.

⁸⁵ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 25/248.

b. Abdullah es-Süddî el-Kûfî olup es-Süddî es-Sagîr'dir.⁸⁶ es-Süddî es-Sagîr'in zâhibu'l-hadîs, metrûku'l-hadîs⁸⁷ olduğu, kizb ile itham edildiği,⁸⁸ hadisinin kesinlikle yazılmaması gerektiği ifade edilmiştir.⁸⁹

Abdurrahman b. Ebû Hâtîm, Mu'temir b. Süleymân'dan rivayette bulunan babasının, Amr b. el-Husayn'den hadis semâ etse de zâhibu'l-hadîs olduğu gerekçesiyle ondan rivayeti terk ettiğini belirtmiştir.⁹⁰ Vâhi'l-hadîs,⁹¹ muzlimu'l-hadîs,⁹² metrûk⁹³ ve son derece zayıf olduğunu ifade edenler olmakla birlikte İbn Mâce ondan rivayette bulunmuştur.⁹⁴ Şu durumda mezkûr rivayette ismi/nisbesi geçen şahsın Süddî Sagîr olma ihtimali râvi Amr b. el-Husayn'ın sika niteliğine sahip olmaması dolayısıyla netlik kazanmamaktadır.

Ebû Bekr b. Hallâd el-Bâhilî'nin Mu'temir b. Süleymân kanalıyla yapmış olduğu; "Kûfe'de iki yalancı vardır. Onlardan biri Kelbî'dir." şeklindeki rivayette Süddî isminin geçmemiş olması düşündürücüdür. Bu rivayeti nakleden Ebû Bekr b. Hallâd el-Bâhilî sika olup İmam Müslim, İbn Mâce, Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ve Nesâî (ö. 303/915) onun rivayetlerine yer vermişlerdir.⁹⁵

Şu durumda senetler içerisinde en güvenilirinin Ebû Bekr b. Hallâd el-Bâhilî senedinin olduğu gözükmektedir. Amr b. el-Husayn'ın senedi kendisinin mecrûh olması sebebiyle güvenilirliğini yitirmiştir. Ebû İshâk el-Cûzcânî rivayetinin Cûzcânî'nin Kûfe ehlinin çoğunun Şîi olması sebebiyle Kûfelilere karşı takınmış olduğu katı tutumdan⁹⁶ dolayı güven sorunu yaşadığını söylemek mümkündür.⁹⁷ Dolayısıyla rivayette yalancılıkla itham edilenlerden Kelbî'nin yalancılığının kesin gözükmesine rağmen Süddî'ninki şüpheli konumdadır. Süddî lafzının "kebîr" veya "sagîr" lafızlarıyla takyid edilmemiş olması metinde zikredilen Süddî'yi müphem bırakmaktadır. Süddî Sagîr'in yalanla itham edilmiş olması⁹⁸ rivayette zikri geçen Süddî'nin "sagîr" olduğu kanaatini güçlendirmektedir. Zira Süddî Kebîr'in rivayetlerine İmam Buhârî dışındaki *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin yer vermiş olmaları onu ta'dîl ettiklerini göstermektedir.

Ayrıca İbn Ebû Hâlid tarafından Süddî'nin, Kur'ân'ı Şa'bî'den daha iyi bildiğinin ifade edilmesi; Yahya b. Saîd'in (ö.198/813) de Süddî'nin herkes tarafından hayırla yâd edildiğini ve hiçbir kimsenin onu terk etmediğini ifade etmiş olması⁹⁹ Süddî'ye yöneltilen yalancılık isnadını ve Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e hakaret ettiğine dair rivayeti geçersiz kılar niteliktedir. İmam Buhârî'nin *et-Târihu'l-kebîr*'inde Süddî'yi mecrûh duruma düşüren yukarıda verdiğimiz rivayete yer vermeyerek onu metheden rivayetlerle¹⁰⁰ yetinmiş olması da onun bu rivayeti sıhhatli bulmadığını göstermektedir. Şeyhayn'ın Süddî'yi cerh eden mezkûr kıssaya yer vermeyip tevsîk edici rivayetleri nakletmiş olmaları onu tevsîk ettiklerinin bir başka göstergesidir denilebilir. Zira râvilerin mevsukiyeti muhaddislerin içtihadı ile belirlenmiş olduğu için kimi râviler bazı tenkit erbâbınca cerh edilirken bir başka münekkit tarafından ta'dîl edilmektedir. Bunun örneğini İmam Buhârî ve İmam Müslim kendinden önceki imamların cerh ettikleri Amr b. Merzûk ve

⁸⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 26/392.

⁸⁷ Zâhibu'l-hadîs ve metrûku'l-hadîs lafızları cerhin beşinci mertebesi için kullanılan lafızlar olup böyle bir râvinin hadisleri yazılmaz, hadisine itibar edilmez. bkz. Tehanevî, *Hadis usûlü*, 199.

⁸⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 506.

⁸⁹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 26/393.

⁹⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 21/588.

⁹¹ Vâhi'l-hadîs; sika olduğu hiç söylenmemiş olsa da etkileyici bir sebepten dolayı zayıf olduğu bildirilen râvi için kullanılır. Abdullah Aydın, *Hadis ıstılahları sözlüğü* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı yayınları, 2015), 328.

⁹² Muzlimu'l-hadîs; râvilerinin çoğu mechûl olan sened hakkında kullanılmaktadır. bkz. Aydın, *Hadis ıstılahları*, 242.

⁹³ Sika olduğu hiç belirtilmediği halde bir cerh sebebiyle tenkide uğramış olan râvi. bkz. Aydın, *Hadis ıstılahları*, 181.

⁹⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 21/589.

⁹⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, 9/152.

⁹⁶ Abdullah Karahan, *Hadis Râvilerinde Güvenilirlik* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2018), 136.

⁹⁷ Dârekutnî'nin, Cûzcânî'nin insanları Hz. Ali'den uzaklaştırma eğilimi olduğuna dair görüşü, bu kanaati teyit eder niteliktedir. Bkz. Muhammed Enes Topgöl, "Bir Cerh Sebebi Olarak Teşeyyu' Kavramına Tarihsel Bir Bakış", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42/1 (Haziran 2012), 52.

⁹⁸ Bkz. Dipnot 87.

⁹⁹ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, 1/361.

¹⁰⁰ Buhârî, Süddî'nin Kur'ân'ı Şa'bî'den daha iyi bildiğine, herkesin onu hayırla yâd ettiğine ve onu terk etmediğine dair iki rivayete yer vermiştir. Bkz. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, 1/361.

Süveyd b. Sa'd gibi râvilerle ihticâc etmiş¹⁰¹ olmalarında da görmek mümkündür. Zira bu râviler Şeyhayn nezdinde makbul râvilerdir. Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) sika olarak nitelendirdikleri İmam Ebû Bekr b. Ayyâş'ın (ö. 193/809) Kur'ân'ın kıraatinde ondan rivayette bulunmuş olması da onun güvenilirliğini göstermesi bakımından mühimdir.¹⁰² İbn Hibbân (ö. 354/965) ve Hâkim en-Nisâbûrî (ö. 405/1014) Süddî'nin hadislerine *Sahîh*'lerinde yer vermişlerdir. İbn Şâhin onu sikalar içerisinde saymıştır. İmam Müslim onu *el-Vuhdân* eserinde zikretmiştir.¹⁰³ İmam Buhârî *Târih*'inde Müsedded tarikiyle İsmail b. Ebû Hâlid'in, "Süddî Kur'ân'ı Şabî'den daha iyi bilir." dediğini nakletmesi de onun mevsukiyetini destekler niteliktedir.¹⁰⁴ Sonuçta başta İmam Müslim olmak üzere¹⁰⁵ pek çok muhaddisin musannefâtında Süddî'nin rivayetlerine yer vermeleri, onu ta'dîl ettiklerinin bir karânesi sayılabilir.

Meseleyi Süddî'nin râvileri açısından ele aldığımızda Süddî'den tefsirde en çok rivayette bulunan¹⁰⁶ Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778),¹⁰⁷ İsrâil b. Yûnus (ö. 160/777 [?])¹⁰⁸ ve Esbat b. Nasr'ın (ö. 161/778)¹⁰⁹ güvenilir râviler oluşu da ona izafe edilen yalancılık ve Şîi nitelemesini zayıflatmaktadır. Zira ilimde şöhret bulmuş bu râvilerin, yalana başvuran ve ashâba hakaret edenlerden rivayette buldukları bilinmemektedir.

Süddî'nin Hz. Ebû Bekir'e ve Hz. Ömer'e hakaret ettiğine dair rivayete gelince; bu rivayetin sıhhati hakkında kaynaklarımızda herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Şeyhayn'a hakaret iddiasını muhtevi rivayete yer veren İbn Hacer, Süddî'nin yalancı olduğunu iddia eden râvi Leys'in, Süddî'den daha zayıf bir ravi olduğu kanaatini taşımaktadır.¹¹⁰ Burada zikri geçen Leys'in, Leys b. Ebû Selîm el-Kûfî (143/760) olma ihtimali oldukça yüksektir. Zira Mu'temir b. Süleymân'ın, Leys b. Ebû Selîm el-Kûfî'den rivayette bulunduğu kaydına ricâl eserlerinde rastlanılmaktadır.¹¹¹ Leys, muzdaribu'l-hadîs,¹¹² zayıf, lâ be'se bih lafızlarıyla nitelendirilmiş, ömrünün sonlarında ihtilâta maruz kaldığı ifade edilmiştir.¹¹³ Leys hakkındaki bu beyanlar İbn Hacer'in onun Süddî'den zayıf olduğu kanaatini teyit eder niteliktedir.¹¹⁴ Ayrıca ilgili rivayetlerin bazısında râvi olarak Ali b. Hüseyin b. Vâkîd'in babası, bazısında ise Hüseyin b. Vâkîd el-Mervezî¹¹⁵ zikredilmiştir. Şu durumda bu iki râvinin mevsukiyeti senedin sıhhati açısından önem arz etmektedir.

Ali b. Hüseyin'in babası Hüseyin b. Vâkîd el-Mervezî (ö. 157/773) olup Merv kadısıdır. Abdullah b. Büreyde'den (ö. 115/733) hadis almış, A'meş(ö. 148/765) ondan rivayette bulunmuştur.¹¹⁶ Oğlunun

¹⁰¹ Tehanevî, *Hadis usûlü*, 140-141.

¹⁰² Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'î'l-kibâr'ale't-tabakâtiye'l-a'sâr* (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417), 1/80-2.

¹⁰³ Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî, *İkmâluTehzîbi'l-Kemâl fi Esmâ'r-Ricâl*, thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Muhammed (el-Fârûku'l-Hadîsetü'l-t-Tibâi ve'n-Neşr, 1422), 2/189.

¹⁰⁴ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, 1/361.

¹⁰⁵ İmam Müslim'in Süddî tarikiyle nakletmiş olduğu rivayetler için bkz. Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Musnedu's-sahîhu'l-muhtasar*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), "Salâtu'l-musâfirîn", 7; "Talak", 6; "Hudûd", 7; "Eşribe", 2; "Fedâilu's-sahâbe", 52.

¹⁰⁶ Tay'ın tespitine göre Süddî'nin tefsir rivayetlerinin Esbat b. Nasr yaklaşık %90'ını yani 2003 rivayeti oluştururken, Süfyân Sevrî 107 ve İsrâil b. Yûnus 40 rivayetle onu takip etmektedirler. Bkz. Tay, *es-Süddî'ninTefsirciliği*, 8.

¹⁰⁷ Süfyân es-Sevrî hadiste "müminlerin emiri" olarak anılmış olup *Kütüb-i Sitte* muhaddisleri müellefâtlarında ondan nakilde bulunmuşlardır. Buhârî de "*el-Edeb*"inde onun rivayetine yer vermiştir. Bkz. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 11/164; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 7/230.

¹⁰⁸ Genel kabul İsrâil b. Yûnus'un sika olduğu yönündedir. Nadir de olsa onun sâlihu'l-hadis ve leyyin olduğu kanaatinde olanlar da vardır. Bkz. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 2/519-521.

¹⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, Esbat b. Nasr'ın hadislerini nasıl bulduğu sorusuna; "bilmiyorum" yanıtını verirken sanki onu zayıf kabul ettiğini ifade etmiştir. Yahya b. Maîn onun hakkında "sika", Ebû Nuaym "Beis yok", Nesâî "kuvvetli değil" değerlendirmesini yapmışlardır. Buhârî dışındaki *Kütüb-i Sitte* muhaddisleri ondan rivayet etmişlerdir. Buhârî ise "*el-Edeb*"inde onun rivayetine yer vermiştir. Bkz. el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 2/359.

¹¹⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/314.

¹¹¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, 8/402.

¹¹² Irâkî'ye göre cerhin dördüncü, Sehâvî'ye göre cerhin beşinci mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan bir cerh sığadır. bkz. Aydınlı, *Hadis istilahları*, 242.

¹¹³ Zehebî, *Mîzân*, 3/420.

¹¹⁴ Tehanevî'ye göre "muhaddisler çok defa bir râviyi kendi akranları arasında, kendisinden daha sağlam bir başka râviye göre tad'if ederler." Süddî'nin tad'if edilmesi bu yönden de değerlendirilebilir. bkz. Tehanevî, *Hadis usûlü*, 206-207.

¹¹⁵ Zehebî, *el-Muğni*, 1/84.

¹¹⁶ Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *et-Târihu'l-evsat*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyid (Kahire: Dâru't-Turâs, 1397), 2/321.

ifadesine göre hicrî 159 senesinde vefat etmiştir.¹¹⁷ Doğum tarihi bilinmemektedir. Oğlu Ali hicrî 130 yılında doğduğuna göre¹¹⁸ Süddî (ö. 127) ile muasır olduğunu söylemek mümkündür.

Hüseyin b. Vâkıd el-Mervezî hakkında ise sika ve leyse bihi be's¹¹⁹ tabirleri yanında rivayetlerinde hata ettiği,¹²⁰ bazı hadislerinin münker olduğu¹²¹ kayıtlarına rastlanılmaktadır.

Sonuç olarak Süddî'nin mevsûkiyetinde ittifak edilmediğini söyleyebiliriz. Kizb, Teşeyyu' ve hadis vaz' etmekle suçlanması onun mevsukiyeti üzerinde icmâ olmasını engelleyen başlıca tenkit noktalarıdır. Onun kizb ve gulât Şîî olmakla suçlandığı nakiller sahih olmaktan uzaktır. Hadis vaz' ettiği iddiasında bulunulsa da bunu destekleyecek müfesser bir örnek sunulamamıştır. Muhaddislerin onun merviyyatına yer vermiş olmaları onu mecruh kılan bu ithamları kabul etmediklerini göstermektedir. Bazı münekkithler nezdinde zayıf ravi olduğu kanaati oluşmuşsa da genel kanaat sika ve sadûk olduğu yönündedir.

4.2. Süddî'nin Teşeyyu' ile İtham Edilmesi

Ricâl kitaplarının bazılarında Süddî'nin Şîîliği, Cûzcânî'nin naklettiği Süddî'nin halifelere hakaret ettiği dair rivayete dayandırılmış, fakat rivayetin sıhhati üzerinde durulmamıştır. Oysaki bu rivayetin güvenilirliğinin araştırılması gerekirdi.¹²² Çünkü Cûzcânî'nin naklettiği mezkûr rivayet, onun Kûfe ehline karşı olan katı tutumundan kaynaklı olabilir. Zira o, Kûfelilerin çoğunu Şîî olmaları hasebiyle mecrûh kabul etmiştir. Cûzcânî, mezhep propagandası yapıp yapmadığına bakmaksızın, Kûfelileri cerh etmesi sebebiyle mutaassıp biri olarak kabul edilmiştir.¹²³ İbn Hacer'e göre Cûzcânî'nin Kûfeliler hakkındaki tenkitleri muteber değildir.¹²⁴ İbn Hacer'e göre teşeyyu' meselesini ele alırken dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta bulunmaktadır. Zira mütekaddimûn örfünde teşeyyû' 'Hz. Ali'nin Hz. Osman'a üstün olduğuna itikat etmek' şeklinde iken müteahhirûn örfünde 'Hz. Osman'ı tamamıyla reddetmek' anlaşılmış ve aşırı Râfîzîlerin rivayetlerinin kabul edilemeyeceği ifade edilmiştir.¹²⁵ Bu meyanda İbn Hacer, Ebân b. Teğlib'i örnek vermiştir. Zira kimileri onu aşırı Şîî olmakla itham etmişken, kimileri de sika olarak nitelemiştir. Ebân'ı; "Ebân b. Teğlib Kûfeli bir Şîî'dir. Fakat sadûktur. Sıdkı bize, bid'atı ise kendisindedir" başlığı ile tanıtan Zehebî, onun güvenilir olduğunu ifade edenler ile cerh edenlerin tenkitlerine yer verdikten sonra bid'atı küçük ve büyük olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Küçüğünün cerh gerekçesi olamayacağını ama büyüğünün cerh gerekçesi olması yanında rivayetin reddedileceğini ifade etmiştir. Ona göre teşeyyu' gibi küçük bid'at, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn'in çoğunda bulunsa da onlar din, verâ ve sıdk sahibidirler. Şayet bunların naklettiği hadisler reddedilecek olunursa Nebvî haberlerin pek çoğu yok olur. Onlar Şeyhayn'a hakaret edilmesine karşı çıktıkları halde sonraki dönem Şîîliğinde onların kâfir olduğunu iddia edenler olmuştur. Bunların şiarı yalan söylemek, takiye yapmak ve münafıklık olduğu için naklettikleri haberler kabul edilmez bulunmuştur.¹²⁶

Şa'bî ve Şu'be b. el-Haccâc da (ö. 160/777) Şîîlikle itham edilenlerdendirler. Oysaki her ikisinin de muhaddislerin önde gelenlerinden olmaları,¹²⁷ İbn Hacer'in teşeyyu' hakkındaki taksimini haklı çıkarmaktadır. Şu durumda Süddî teşeyyû ile nitelenecekse, Süddî'yi "Hz. Ali'nin diğer halife ya da halifelere üstün olduğunu" benimsemiş biri olarak vasfetmek mümkündür. Şayet Süddî aşırı Şîî olsaydı, muhaddisler onun rivayetlerine mesafeli yaklaşırlardı. Süddî'nin rivayetlerine eserlerinde yer vermiş

¹¹⁷ Buhârî, *el-Evsat*, 2/133.

¹¹⁸ Moğultay, *İkmâl*, 9/307.

¹¹⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, 3/66.

¹²⁰ Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbu's-Sikât* (Haydarâbâd: Dâiratu'l-Meârifî'l-Usmâniyye, 1393), 6/209.

¹²¹ Zehebî, *Siyerua'lâm*, 6/539.

¹²² Enes Topgöl, râvilerin Şîîlik eğilimi üzerine yapmış olduğu çalışmasında Süddî'ye yer vermiş, Süddî'nin Şîî olduğuna dair ithamlar olduğunu ve onun Şîî ricâl kitaplarında yer almasının bu ithamları doğurabileceğini ifade etmekle yetinmiştir. Bkz. Muhammed Enes Topgöl, *Hadis Râvilerinde Şîîlik Eğilimi* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 93.

¹²³ Karahan, *Hadis*, 136.

¹²⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/93.

¹²⁵ Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, (Hindistan: Matbaatu Dâirati'l-Meârifî'n-Nizâmîyye, 1326), 1/93-4.

¹²⁶ Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Mizânû'l-i'tidâl finakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382), 1/5-6.

¹²⁷ Karahan, *Hadis*, 152.

olmaları, Ahmed b. Hanbel gibi muhaddislerin onu sika olarak nitelendirmeleri mezkûr cerhe şüpheli yaklaşıldığını göstermektedir.

A'yânü's-Şîa eserinin müellifi el-Emîn'e (ö. 1952) göre Süddî el-Kebîr, Muhammed Bâkır'ın (ö. 114/733) ve Ca'fer Sâdık'ın (ö. 148/765) ashabındandır. Şerîk, kendilerinden ilim tahsil ettiği şahıslardan yazdığı notlardan en kıymetlisinin Süddî'ye ait notların olduğunu ifade etmiştir.¹²⁸ Bu ifade onun "Süddî'yi çok büyük bir övgü ile övmesi" anlamına gelmekte ve onun ilmî sahadaki yeterliliğine vurgu yapmaktadır. el-Emîn, Süddî'nin Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Hureyre ve Abdullah b. Ömer'in de aralarında bulunduğu bir kısım ashâb ile görüştüğü bilgisine yer verse de "Şîa'nın ashâba yaklaşımı"ndan hareketle onları ve onlarla ilişkisinden dolayı Süddî'yi tenkit etmemiştir. O, Süddî hakkında Sünnî kaynaklarda yer alan, onun sika oluşundan zayıf râvi oluşuna kadar bütün bilgilere yer verdikten sonra onun Şîî olduğunu ve dolayısıyla da tenkitten ziyade övülmeye/ta'dîl edilmeye daha yakın olduğu kanaatini ortaya koymuştur. Bunu yaparken de İbrahim en-Nehaî'nin Süddî hakkında "bir topluluğun tefsirini yapıyor" sözündeki topluluktan kastın Ehl-i Beyt imamı olduğunu iddia etmiş ve İbn Kuteybe'nin *el-Meârif* eserinde onun hakkındaki teşeyyu' ifadesini bu görüşünün mesnedi yapmıştır.¹²⁹ Fakat Emin, gerek İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *el-Meârif* eserinde gerekse İmâmiyye Şîası'na mensup Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin (ö. 460/1067) *Fihrist*'inde onun hakkında nesebi dışında herhangi bir bilgiye rastlayamadığını, Şîî olduğuna dair bilginin de yer almadığını da not etmiştir.¹³⁰

Biz de et-Tûsî'nin *Fihrist*'inde yaptığımız araştırmada onun ne ismine ne de nisbesine rastlayabildik.¹³¹ Ayrıca İbn Kuteybe'nin *el-Meârif*'inde de nisbesi dışında herhangi bir malumat yer almamaktadır.¹³²

Emîn'in, Süddî'den Sevrî, Şu'be ve Ebû Avâne ve el-Hasen b. Sâlih'in rivayette bulunduğu dair malumatı aktarırken¹³³ bu râvilerin Şîî olup olmadığından bahsetmemesi Süddî'nin Şîî olduğu kanaatini desteklememektedir. Ayrıca ilk dönem teşeyyu' kelimesine yüklenen anlamla, müteahhir dönemde yüklenen anlam ve içeriğin farklı olması da onun Şîî olmadığını destekler niteliktedir. Emîn, Süddî'nin Bâkır ve Sâdık'ın ashabından olduğunu iddia etse de bu konuda herhangi bir Sünnî ya da Şîî kaynağa atıfta bulunmaması da ona isnad edilen teşeyyu' nitelemesinin altının doldurulmadığını göstermesi bakımından mühimdir.

Emîn'e göre; Mücâhid, Katâde (ö. 117/735), Mukâtil (ö. 150/767) gibi birçok müfessirin Süddî'nin kavilleriyle tefsir yapmış olmaları, Şa'bî'nin "Ona Kur'ân ile ilgili cehâletinden bir pay verilmiştir" sözünü geçersiz kılmaktadır. Ona göre Şa'bî'nin bu sözü şayet sahîhse nefsanîyet sebebiyle söylenmiş olmalıdır.¹³⁴ Emîn, "nefsaniyete" dayandırdığı bu görüşünü delillendirecek herhangi bir gerekçe sunmamıştır. Bu meselenin izahında Zehebî'nin yorumunun¹³⁵ daha isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

Süddî'ye nispet edilen rivayetleri farklı tefsirlerden bir araya getirerek kitaplaştıran Muhammed Yusuf Atâ,¹³⁶ Süddî'nin siyasî ve mezhebî görüşünü tespit etmeye çalışmıştır. Atâ, Süddî'nin Şîa, Mürcie ve benzeri herhangi bir siyasî ve akîdevî yöneliminin olduğuna dair bir bilgi tespit edememiştir. Ona göre Süddî'yi ilk dönem ulemâsı Şîî olmakla nitelendirmemiş, aksine müteahhir âlimlerin çoğu onu Şîî olmakla itham etmiştir.¹³⁷ Atâ'ya göre Süddî'nin En'âm suresi 103. "Gözler O'na erişemez. O, bütün gözleri idrâk eder" ayetini; "Onu kimse göremez. O tüm mahlukâtı görür" ve Nisâ 116. "Şüphesiz ki Allah kendisine

¹²⁸ Muhsin el-Emin, *A'yânü's-Şîa*, thk. Hasan el-Emin (Beyrut: Dâru't-Teâruf, 1403), 3/380.

¹²⁹ Emîn, *A'yân*, 3/380.

¹³⁰ Emîn, *A'yân*, 3/380.

¹³¹ "Bâbu İsmâil" bölümü için bkz. Muhammed b. el-Hasen b. Alî et-Tûsî, *el-Fihrist*, (İsfahan: el-Mektebe el-Murtazaiye li-İhyâi'l-Âsârî'l-Ca'feriyye, ts.), 55.

¹³² Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Meârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kahire: el-Heyetü'l-Misriyyetu'l-Âmmetuli'l-Kitâb, 1992), 596.

¹³³ Emîn, *A'yân*, 3/380.

¹³⁴ Emin, *A'yân*, 3/380.

¹³⁵ Zehebî, Şa'bî'nin "Ona Kur'ân ile ilgili cehâletinden bir pay verilmiştir" sözünü "Herkesin Kur'ân'dan bilmedikleri bildiklerinden daha fazladır" şeklinde yorumlamıştır. Bkz. Dipnot: 54-55.

¹³⁶ Yolcu, "İlk Dönem Tefsir Kitapları", 62.

¹³⁷ Muhammed Atâ Yûsuf, *Tefsîru's-Süddî el-Kebîr*, (Dâru'l-Vefâ), 1414), 44.

şirk koşulmasını affetmez, ondan başka (günahları) dilediği kimseler için bağışlar” ayetini de “Müslümanlardan kebâirden kaçınanları bağışlar” şeklinde tefsir etmesi “ru’yetullah” ve mürtekeb-i kebîre” hakkında Ehl-i sünnetin görüşlerine muvafıktır.¹³⁸

Mesut Tay ise Atâ'nın Süddî'nin Şîliği hakkındaki bu görüşlerine katılmamaktadır. Zira Atâ, eserinde Hz. Ali'yi metheden rivayetlere yer vermediği gibi Enfâl 19, Ra'd 7 ve Ankebût 2. ayetin tefsiri ile ilgili Süddî rivayetlerine yer vermemiş; Şuarâ 43. ayetin tefsirinde de Tâberî tefsirinde yer alan rivayeti bütün olarak aktarmamıştır.¹³⁹ Yapmış olduğumuz araştırmada zikri geçen ayetlerin *Tefsîru's-Suddî'l-kebîr* eserinde yer almadığı görülmüştür. Tay'a göre de Süddî'nin Şîliği meselesi günümüzdeki Şî anlayışının Süddî'den sonra şekillendiği gerçeğini bilerek değerlendirilmesi gerekmektedir.¹⁴⁰

Süddî'nin aşırı Şî olduğu iddiası, isnadında onun da yer aldığı Abdullah b. İbn Mes'ûd tarikli şu rivayetle çelişmektedir; Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu; “*Ashâbımdan birisi bana onlardan biri (hakkında) herhangi bir (olumsuz) şey ulaştırmasın. Zira ben karşınıza ön yargısız bir kalple çıkmayı seviyorum.*”¹⁴¹ Bu hadise göre ashâbın birbiri hakkında menfi ifadeler kullanması yasaklanmışken nasıl olur da Süddî kendisiyle çelişerek ilk iki halife karşı hakaret içeren ifadeler kullanır?¹⁴²

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e hakaret edenin Süddî değil de Kelbî olduğunu, rivayette Kelbî yerine sehven Süddî isminin zikredildiğini söylemek de mümkündür. Zira Kelbî, hastalığı sebebiyle ezberindeki hadislerin tümünü unuttuğunu, çözüm için gittiği Âl-i Muhammed'in okuyup üflemesi neticesinde ezberlerini tekrar hatırladığını söylemiştir. Bunu kendisinden duyan Zâide'nin (ö. 161/777) onu terk ettiği bilgisi onun Şîi temâyülünü gösterir niteliktedir.¹⁴³ Ayrıca Kelbî'nin Abdullah b. Sebe'nin ashabından bir Sebeî olduğuna ve bunu ikrar ettiğine dair kayıtlara rastlanılmaktadır.¹⁴⁴ Sebeîlere göre, Hz. Ali kıyamet öncesi zulümle dolu olan yeryüzüne dönecek ve yeryüzünü adaletle dolduracaktır. Sebeîler, Cebrâil (a.s.) vahiy getirdiği esnada Hz. Peygamber def-i hacet için ayrılırsa vahyin Cebrâil tarafından Hz. Ali'ye imla ettirildiğine inanmaktadırlar.¹⁴⁵ Bu veriler ışığında, böylesine aşırı Şîi bakış açısına sahip birinin halifelere kolaylıkla hakaret edebileceğini söylemek mümkündür.

Bütün bu eleştirilere rağmen Kelbî'nin bazı ayetlerin tefsirini yaptığı da kaydedilmiştir; ancak onun İbn Abbâs tarikli rivayetlerinde Ebû Sâlih'in (ö. 111/730) İbn Abbâs ile mülâki olmadığı tespit edilmiş, bu durum onun “kezzab” oluşuna delil gösterilmiştir.¹⁴⁶ Kelbî'nin tefsirle meşgul olması müfessir Süddî'nin ismi ile isminin mezkûr rivayette karışmasına etki etmiş olma olasılığı çok da uzak bir ihtimal olmayabilir.

Süddî'nin Şîliğinin, Ehl-i Beyt kavramı çerçevesinde ele alınması uygun olur. Zira Şîa'nın fikrî temelini esasını Ehl-i beyt kavramı oluşturmaktadır. Süddî'den mervî, *Kütüb-i Sitte*'de yer alan Ehl-i beyt'e dair hadisleri araştırdığımızda, sadece “Resûlullah'ın (s.a.v.) Hz. Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'e hitaben; ‘*Ben sizinle harp edenle harp eder, sizinle barışık olanla barışık olurum.*’”¹⁴⁷ rivayete rastlanılmaktadır. *Kütüb-i Sitte* dışında ise; “Nebî'nin (s.a.v.) yanında (yenilmek üzere) bir kuş vardı.

¹³⁸ Atâ Yûsuf, *Tefsîru's-Suddî*, 44-45.

¹³⁹ Tay, *es-Süddî'nin Tefsirciliği*, 160.

¹⁴⁰ Tay, *es-Süddî'nin Tefsirciliği*, 160.

¹⁴¹ Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Beyhakî, *es-Sunenu'l-kubrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424), 5/406, (N. 2038); 8/288, (N. 16675); el-Hüseyin b. Mes'ûd b. el-Begavî, *Şerhu's-sunne*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1403), 13/148, (N. 3571).

¹⁴² İlgili rivayetler için bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 6/301, (N. 3759); Ebû Dâvûd, *es-Sunen*, “Edeb”, 33; Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh*, “Menâkıb”, 64.

¹⁴³ İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh*, 7/270.

¹⁴⁴ Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Kitâbu'l-Mecrûhînmine'l-muhaddişîne'd-đu'afâ' ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrahim Zâid (Haleb: Dâru'l-Va'y, 1396), 2/253.

¹⁴⁵ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 2/254.

¹⁴⁶ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 2/255-6. Süfyân es-Sevrî, ondan rivâyette bulunanları şaşkınlıkla karşıladığını belirtirken İbn Ebû Hâtım; ‘onun hadislerini terk etme hususunda icmâ olduğunu’ ifade etmiştir. Yahya b. Maîn ise onun için ‘leyse bi şey’ sigasını tercih etmiştir. İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh*, 7/270-1; Dârekutnî ise onun hakkında ‘metrûk’ demekle yetinmiştir. Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâve'l-Metrûkîn*, t.hk. Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1400), 3/176.

¹⁴⁷ Tirmizî, *el-Câmi'u's-şahîh*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), “Menâkıb”, 61.

'Allah'ım! Yarattıklarından sana en sevgili olanını benim yanıma getir ki bu kuşu benimle yesin.' buyurdu. Derken Ali çıkageldi ve onunla yedi."¹⁴⁸ rivayeti Enes b. Mâlik tarikiyle Süddî dışındaki râviler tarafından da nakledilmiştir. Süddî tarikli, Hz. Ali'den nakledilen Nebi'den (s.a.v.) sonra en hayırlı kişinin Ebû Bekr, sonra Ömer' olduğuna dair rivayet¹⁴⁹ ile bu iki rivayet birlikte değerlendirildiğinde onun gulât Şîi olduğu iddiasının zayıf kaldığını söylemek mümkündür.

Sonuç olarak Süddî'nin Şîi olduğu söylenemez. Şîi olsa bile gulât takımından olmadığını, sadece Hz. Ali'nin efdaliyetini kabul eden ilk dönem Şîi görüşünü benimsediğini söylemek mümkün olsa da onun bu durumu muhaddislerce cerh gerekçesi yapılmamıştır.

5. Kütüb-i Sitte'de Süddî Rivayetleri

İmam Buhârî dışındaki *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin hepsi, içerisinde Süddî'nin yer aldığı rivayetlere yer vermişlerdir.¹⁵⁰ İmam Müslim, isnâdında Süddî'nin yer aldığı yedi rivayete *Sahîh*'inde yer vermiştir.¹⁵¹ Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde yer alan dört rivayet sahîh, sahîhligayrihi ve hasendir.¹⁵² İmam Tirmizî, Süddî'den menkul on beş rivayet hakkında sahîh, hasen, hasen-sahîh, hasen-garîb ve garîb olmak üzere farklı istilahlar kullandığı rivayetlerin çoğu hasendir.¹⁵³ Nesâî'nin *Sünen*'inde yer alan üç rivayet sahihtir.¹⁵⁴ İbn Mâce'nin *Sünen*'inde ise sahîh, hasen ve zayıf olmak üzere dokuz rivayet yer almaktadır.¹⁵⁵

Kütüb-i Sitte'de isnadında Süddî'nin yer aldığı 22 ayrı hadis, 39 isnadla nakledilmiştir. Bu yirmi iki mevzudan on beşine, Süddî tarikiyle *Kütüb-i Sitte* öncesi hadis kaynaklarında da rastlanılmaktadır. Bu rivayetlerin konu içerikleri ve rivayet sayıları şu şekildedir:¹⁵⁶

- 1- Resûlullah'ın (s.a.v.) namazın bitiminde hangi tarafından döndüğü. 1¹⁵⁷/3¹⁵⁸
- 2- Sirkeye dönmüş şarabın haramlığı. 2¹⁵⁹
- 3- İnsanların en faziletlisine dair soru. 2¹⁶⁰
- 4- Hz. Ali, Hz. Fâtıma ve Hz. Hüseyin ile barışık olma veya savaşma. 2¹⁶¹/1¹⁶²
- 5- Resûlullah'ın (s.a.v.) Allah'ın en sevdiğine ikramı. 2¹⁶³
- 6- Bakara 267. ayetin nüzul sebebi. 2¹⁶⁴
- 7- Mekke fethinde verilen emân. 2¹⁶⁵/1¹⁶⁶

¹⁴⁸ Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Menâkıb", 20.

¹⁴⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Kitâbü Fezâ'il-i's-şahâbe* (Beirut: er-Risâle, 1403), 1/371 (N. 551)

¹⁵⁰ Aynî, *Meğâni'l-ahyâr*, 1/65.

¹⁵¹ İlgili rivâyetler için bkz. Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Sâlâtü'l-musâfirîn", 7; "Talâk", 6; "Hudûd", 7; "Eşribe", 2; "Fedâil", 52.

¹⁵² İlgili rivâyetler için bkz. Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Cihâd", 125-167; "Eşribe", 3.

¹⁵³ İlgili rivâyetler için bkz. Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Savm", 66; "Buyû", 58-59; "Hudûd", 13; "Tefsîr", 3-18-20-34-63; "Menâkıb", 6; 20-61-64.

¹⁵⁴ İlgili rivâyetler için bkz. Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünen* (Haleb: el-Matbûâtü'l-İslâmiyye, ts.), "Sehv", 99; "Nikâh", 58; "Tahrîmu'd-dem", 13.

¹⁵⁵ Rivâyetler için verilen sıhhat hükümleri Elbânî'ye göredir. İlgili rivâyetler için bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâ'il-Kutubi'l-Arabîyye, ts.), "Tahâret", 14-97; "İkâmetü's-salâh", 18; "Cenâiz", 39; "Zekât", 19; "Nikâh", 11; "Et'ime", 60; "Zühd", 7.

¹⁵⁶ Verilen konu listesinin madde sonlarında yer alan birinci rakamlar, rivâyetin *Kütüb-i Sitte*'de, ikinci rakamlar ise *Kütüb-i Sitte* öncesi hadis kaynaklarında kaç kez geçtiğini belirtmektedir.

¹⁵⁷ Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, "Mesâcid", 288.

¹⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 21/11 (N. 13777); Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmânled-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selim Eseded-Dârânî (Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğni, 1412), 2/852 (N. 1391-2).

¹⁵⁹ Müslim, *el-Müsnedü's-şahîh*, "Eşribe", 2; Tirmizî, *el-Câmi'u's-şahîh*, "Buyû", 59.

¹⁶⁰ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Absî, *el-Muşannef*, thk. Adil b. Yusuf (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1997), 6/404 (N. 32409); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 42/132 (N. 25233).

¹⁶¹ İbn Mâce, *es-Sünen*, "İmân", 11; Tirmizî, *el-Câmi'u's-şahîh*, "Menâkıb", 61.

¹⁶² İbn Ebû Şeybe, *Müsnedü İbn Ebî Şeybe*, 1/355 (N. 520); Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-Bezzâr el-Basrî, *el-Müsned*, thk. Hasan Selim Esed (Dimeşk: Dâru's-Sikâ, 1996), 10/228 (N. 4320).

¹⁶³ Tirmizî, *el-Câmi'u's-şahîh*, "Menâkıb", 20; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424), "Hasâis", 4.

¹⁶⁴ İbn Mâce, *es-Sünen*, "Zekât", 19; Tirmizî, *el-Câmi'u's-şahîh*, "Tefsîr", 3.

¹⁶⁵ Ebû Dâvud, *es-Sünen*, "Cihâd", 127; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beirut: er-Risâle, 1421), "Muhârebe", 14.

¹⁶⁶ Bezzâr, *el-Müsned*, 3/350 (N. 1151).

- 8- Emân verilene öldüren den beri olunması. 1¹⁶⁷/1¹⁶⁸
- 9- Yetimlere miras kalmış şarabın durumu. 1¹⁶⁹/4¹⁷⁰
- 10- Fâtıma bint Kays'ın süknâsı. 1¹⁷¹/1¹⁷²
- 11- Abdullah b. S'ad b. Ebî Ferh'in beyatı. 1¹⁷³
- 12- Bakara 284. ayetin neshi. 1¹⁷⁴
- 13- İsrâ 71. ayetin tefsiri. 1¹⁷⁵/1¹⁷⁶
- 14- Meryem 71. ayetin tefsiri. 1¹⁷⁷/2¹⁷⁸
- 15- Resûlullah'ın (s.a.v.) Ümmü Hâni'ye evlilik teklifi. 1¹⁷⁹/1¹⁸⁰
- 16- Bir gazvede bir bedevi ile Ensârî'nin su kavgası. 1¹⁸¹/2¹⁸²
- 17- Resûlullah'ın (s.a.v.) uğradığı dağların ve ağaçların selam vermesi. 1¹⁸³/1¹⁸⁴
- 18- Resûlullah'ın (s.a.v.) başkaları hakkında hoş olmayan şeyleri kendisine iletilmemesi buyruğu. 1¹⁸⁵/1¹⁸⁶
- 19- Babasının eşiyle nikahlanan kişiye ceza tatbiki. 1¹⁸⁷/3¹⁸⁸
- 20- Resûlullah'ın (s.a.v.) iki na'linle namaz kılması. 1¹⁸⁹/4¹⁹⁰
- 21- Hz. Ali'nin kölelere had cezası hakkındaki hutbesi. 2¹⁹¹/3¹⁹²
- 22- Hz. Âişe'nin, Ramazan oruçlarını kaza etmesi. 1¹⁹³/4¹⁹⁴

Bu rivayetlerden son ikisi mevkûf, diğerleri merfûdur. Mezkûr merviyâtın on beşinin metni *Kütüb-i Sitte* haricindeki hadis kaynaklarının metinleriyle aynı olup on üçünde Süddî'nin hadis aldığı ve aktardığı râvilerin isimleri de aynıdır. Kalan iki rivayette ise birer râvi aynıdır. Süddî'nin bu rivâyetlerinden yedisi hariç hepsi an'anelidir. Yedi rivayetten beşi tahdîs sigasıyla, ikisi ise semâî ifade eder tarzda nakledilmiştir.

¹⁶⁷ Ebû Dâvud, *es-Sünen*, "Cihâd", 169.

¹⁶⁸ Bezzâr, *el-Müsned*, 17/129.

¹⁶⁹ Tirmizî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, "Buyû", 58.

¹⁷⁰ İbn Ebû Şeybe, *Müsnedü İbn Ebî Şeybe*, 5/100 (N. 24009); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/226 (N. 12189); Dârimî, *es-Sünen*, 2/1344 (N. 2161); Bezzâr, *el-Müsned*, 13/362 (N. 7008).

¹⁷¹ Müslim, *el-Müsnedü's-şâhîh*, "Talâk", 6.

¹⁷² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 45/311 (N. 27329).

¹⁷³ Ebû Dâvud, *es-Sünen*, "Hudûd", 1.

¹⁷⁴ Tirmizî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, "Tefsîru'l-Kur'ân'ân", 3.

¹⁷⁵ Tirmizî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, "Tefsîru'l-Kur'ân'ân", 18.

¹⁷⁶ Bezzâr, *el-Müsned*, 17/131 (N. 9717).

¹⁷⁷ Tirmizî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, "Tefsîru'l-Kur'ân'ân", 20.

¹⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/196 (N. 4128); ed-Dârimî, *es-Sünen*, 3/1853 (N. 2852).

¹⁷⁹ Tirmizî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, "Tefsîru'l-Kur'ân'ân", 34.

¹⁸⁰ Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled el-Mervezî *el-Müsned*, thk. Abdulgafûr b. Abdülhak (Medine: Mektebetü'l-İmân, 1412), 5/22 (N. 2120).

¹⁸¹ Tirmizî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, "Tefsîru'l-Kur'ân'ân", 63.

¹⁸² İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, 1/356 (N. 521); Bezzâr, *el-Müsned*, 10/217 (N. 4305).

¹⁸³ Tirmizî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, "Menâkıb", 6.

¹⁸⁴ Dârimî, *es-Sünen*, "Mukaddime", 1/171 (N. 21).

¹⁸⁵ Tirmizî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, "Menâkıb", 64.

¹⁸⁶ Bezzâr, *el-Müsned*, (N. 2038).

¹⁸⁷ Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, "Nikâh", 55.

¹⁸⁸ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, 6/533 (N. 33607); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/526 (N. 18557); Bezzâr, *el-Müsned*, 9/256 (N. 3795).

¹⁸⁹ Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, "Zîne", 110.

¹⁹⁰ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî, *el-Muşannef*, thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403), 1/386 (N. 1505); İbn Râhûye, *el-Müsned*, 1/314 (N. 296); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/34 (N. 18736); Bezzâr, *el-Müsned*, 17/130 (N. 9715).

¹⁹¹ Müslim, *el-Müsnedü's-şâhîh*, "Hudûd", 7; Tirmizî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, "Hudûd", 13.

¹⁹² Ebû Dâvud Süleymân b. Dâvud b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1419), 1/107 (N. 114); Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût (Kahire: er-Risâle, 1421), 2/451 (N. 1342); Bezzâr, *el-Müsned*, 2/206 (N. 591).

¹⁹³ Tirmizî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, "Savm", 66.

¹⁹⁴ Tayâlisî, *el-Müsned*, 3/105 (N. 1612); İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, 2/342 (N. 9726); İbn Râhûye, *el-Müsned*, 3/917 (N. 1607); Ebû'l-Hasen Alî b. el-Ca'd el-Cevherî, *Müsned*, thk. Âmir Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1410), 1/313 (N. 2124).

Kütüb-i Sitte isnatlarında Süddî'nin; Enes b. Mâlik, Amr b. Hureys, Ebû Sâlih, Mürre el-Hemedânî, Süddî'nin babası, Adî b. Sâbit, el-Velîd b. Hişâm, Abbâs b. Ebî Yezîd, Ebû Saîd el-Ezdî, Abdullah el-Behî, Mus'ab b. S'ad, Yahyâ b. Abbâd, Ebû Hubeyrâ, Âdî b. Sâbit, Ebû Mâlik, Subayha Mevlâ Ümmü Seleme, Hz. Ali'yi işiten birisi olmak üzere on yedi hocası yer almıştır.

Süddî'nin, *Kütüb-i Sitte*'de; Şu'be, İsrâil, Zâide, Süfyân es-Sevrî, Ebû Avâne, Esbât b. Nasr, Ubeydullah b. Musa, İsâ b. Umeyr, el-Velîd b. Ebî Sevr, el-Hasen b. Sâlih olmak üzere on talebesi bulunmaktadır.

6. Kütüb-i Sitte Dışındaki Müellefâtta Süddî Rivayetleri

Süddî'nin rivayetlerine en erken İbnü'l-Mübârek'in *ez-Zühhd*'ünde rastlanılsa da bunlar mevkûf veya maktûdur.¹⁹⁵ Farklı *Müsned*,¹⁹⁶ *Musannef*¹⁹⁷ ve *Mu'cem*'lerde¹⁹⁸ onun merfû olarak naklettiği rivayetlere yer verilmiştir.

Gerek *Kütüb-i Sitte*'de gerekse *Kütüb-i Sitte* haricindeki hadis eserlerinde Süddî'nin rivayetlerine yer verilmiş olması, ayrıca bu rivayetlerin sıhhatlerinde ciddi soruna yol açacak unsurlarla karşılaşılması, hadisçiler nezdinde ona güven duyulduğunu göstermektedir.

7. Sonuç

Süddî birçok şeyhten hadis tahammül etmiş ve kendisinden de pek çok râvi hadis nakletmiştir. Buhârî'nin *Sahîh*'ini istisna yapacak olursak Süddî'nin *Kütüb-i Sitte* ve haricinde yer alan hadis müellefâtında rivayetleri yer almaktadır. Hadis kaynaklarında İsrâilî rivayetlerine rastlanılmamıştır.

Süddî'nin adalet ve zabt yönü sika, sadûk, hasenü'l-hadîs, lâ be'se bihi ve zayıf gibi farklı anlam ihtiva eden lafızlarla ifade edilmiş olması yanında onu mecrûh kılıcı rivayetlere de rastlanılmıştır. Süddî, kezzâb olmakla ve Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e hakaret etmekle suçlanmıştır. Süddî'nin Kûfe ehlinde olması ve yaşadığı dönemde Kûfelilerin genelde Şîi olması dolayısıyla haksız bir ithama yani gulât/aşırı Şîi olma suçlamasına maruz kalmış olma ihtimali yüksektir. Yaptığımız araştırmada onun yalancı ve Şîi olmakla nitelendiği merviyatın sorunlu olduğu, bu rivayetlerin güvenilirliği üzerinde durulmadığı, Süddî'nin hâl tercemesi ele alınırken bu rivayetlere sadece atıf yapılmakla yetinildiği görülmüştür. Oysaki Süddî'yi teşeyyü' ile niteleyen nakillerde yer alan Leys b. Ebû Selîm el-Kûffî'nin ihtilâta maruz kalmış olması sened ve metni sorunlu kılmaktadır. Ayrıca Süddî'nin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e hakaret ettiğine dair iddia tarihi gerçeklerle de uyuşmamaktadır. Zira müteahhirûn döneminde teşeyyü'dan maksat Hz. Ali'yi Hz. Osman'a üstün tutmak iken müteahhirûn döneminde gulât Şîi anlayışına yani halifelere sebbetmeye evrilmiştir. Dolayısıyla da tâbiîn neslinde yaşamış olan Süddî'nin halifelere hakaret ettiğine dair görüşler, Şîiliğin tarihi süreciyle de çelişmektedir.

Süddî'nin kezzâb olduğuna dair toplam üç rivayete rastlanılmıştır. Bunlardan birincisinde sadece Kelbî'nin adı yer alırken diğer ikisinde Süddî'nin de ismi geçmektedir. Sadece Kelbî'nin adının yer aldığı metnin râvisi Ebû Bekr b. Hallâd el-Bâhilî, İmam Müslim, İbn Mâce, Ebû Dâvûd ve Nesâî tarafından güvenilir kabul edilmiş olup isnadı güven problemi yaşamamaktadır. Diğer iki isnat ise güvenilirlik açısından sorunlu gözükmektedir. Bu durum, her iki rivayete de Süddî isminin ziyade yapılmış olma ihtimalini doğurmaktadır. Ayrıca Süddî'nin zikredildiği bu rivayetlerden birinin sonunda Süddî

¹⁹⁵ Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. el-Mübârek el-Mervezî, *ez-Zühhd ve'r-rekâ'ik*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 1, 46-533; 2, 35-72.

¹⁹⁶ Ali b. el-Ca'd, *Musned*, 1/313 (No. 2124), 1/342 (No. 2357); Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Absî, *Musnedu İbn Ebî Şeybe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1997), 1/355-56 (N. 520-521); İbn. Mahled, *el-Musned*, 1/314 (N. 296), 3/917 (N. 1607); Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Musned*, thk. Şuayb el-Arnaût (Kahire: er-Risâle, 1421), 2/106-186-257-276 (N. 696, 807, 945, 973), 15/463 (N. 9742), 19/226-360 (N. 12189, 12359), 31/34 (N. 18736), 42/115 (N. 25205), 45/311 (N. 27329).

¹⁹⁷ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 1/386 (No. 1505); İbn Ebî Şeybe *el-Musannef*, 5/100 (N. 24099), 7/486 (N. 37435).

¹⁹⁸ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, thk. Hamdi İbn Abdülmecid (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1415), 3/40 (N. 2649), 4/71 (N. 3670), 5/981-186 (N. 4712, 5041), 10/179 (N. 10384), 11/382 (N. 12067), 12/147 (N. 12723), 17/225 (N. 620), 19/132 (N. 292), 22/194 (N. 509), 23/334 (N. 773), 24/377-405 (N. 932, 985).

hakkında “*Yani Muhammed b. Mervân*” açıklaması araştırmamıza konu olan Süddî'nin değil de başka bir Süddî'nin olduğu kanaatini oluşturmuştur ki bu kişi Süddî es-Sagîr'dir.

Süddî'nin tenkit edildiği bu iki rivayete muhaddisler açısından bakıldığında, *Kütüb-i Sitte* muhaddisleri başta olmak üzere pek çok muhaddisin Süddî merviyyatına eserlerinde yer vermiş olmaları, onların bu ve benzeri rivayetlere itibar etmediklerini göstermektedir. Dolayısıyla da Süddî muhaddisler nezdinde yalancı, aşırı Şîî bir râvi değil, adâlet ve zabt sıfatlarına sahip bir râvidir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî. *el-Muşannef*. thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 2. Basım, 1403.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût. 50 Cilt. Kahire: er-Risâle, 1. Basım, 1421.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Kitâbü Fezâ'ili's-şahâbe*. 2 Cilt. Beyrut: er-Risâle, 1. Basım, 1403.

Âşikkutlu, Emin. “Cerh ve Ta'dîl”. 7/394-401. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Atâ Yûsuf, Muhammed. *Tefsîru's-Suddî el-Kebîr*. 1 Cilt. Dâru'l-Vefâ, 1. Basım, 1414.

Aydınlı, Abdullah. *Hadis istilahları sözlüğü*. 1 Cilt. İstanbul: M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı yayınları, 8. Basım, 2015.

Aynî, Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *Meğâni'l-ahyâr fi ricâli Me'âni'l-âsâr*. thk. Muhammed Hasan İsmâil. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1427.

Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Şerhu's-sünne*. thk. Şuayb el-Arnaût. 15 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 2. Basım, 1403.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî. *et-Târîhu'l-evsat*. thk. Mahmûd İbrahim Zâyd. Kahire: Dâru't-Turâs, 1. Basım, 1397.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî. *et-Târîhu'l-kebîr*. 8 Cilt. Haydarâbâd: Dâiratu'l-Meârifî'l-Usmâniyye, ts.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Kitâbü'd-Du'afâ'i's-şagîr*. thk. Ebû Abdullah Ahmed b. İbrahim. 1 Cilt. Mektebetu İbn Abbâs, 1. Basım, 1426.

Cerrahoğlu, İsmail. “Süddî”. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk. *Ahoâlu'r-ricâl*. thk. Abdalalîm Abdulazîm. 1 Cilt. Faysalâbâd: Hadîsu Akademî, ts.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*. thk. Muvaffak b. Abdullah. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1406.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *Ta'likâtu'd-Dârekutnî 'ala'l-mecrûhîn li'bni Hibbân*. thk. Halil b. Muhammed. 1 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1414.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût. 5 Cilt. Beyrut: er-Risâle, 1. Basım, 1424.

- Denizer, Nurullah. "Bir Müfessir Olarak Süddî el-Kebîr". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2017), 357/388.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *el-Müsnedü'l-müstahrec 'alâ Şahîhi Müslim*. thk. Muhammed Hasan İsmâil. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-kütübî'l-ilmîyye, 1. Basım, 1417.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Ma'rifetü's-şahâbe*. thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî. Riyâd: Dâru'l-vatan, 1419.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Târîhu İşbahân*. thk. Seyyid Kûsrevî Hasen. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1. Basım, 1410.
- Elbânî, Nâsirüddin. *Silsiletü'l-ehâdisi'z-za'ife ve'l-mevzû'a ve eserühe's-seyyi'ü fi'l-ümme*. 14 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Meârif, 1. Basım, 1412.
- Emin, Muhsin el-. *A'yânü's-Şî'a*. thk. Hasan el-Emin. Beyrut: Dâru't-Teâruf, 1403.
- Fâlûcî, Ekrem b. Ziyâd. *el-Mu'cemu's-sağîr lirvâti'l-imâm İbn Cerîr et-Taberânî*. 2 Cilt. Ürdün: ed-Dâru'l-Eseriyye, ts.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-aşhâb*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, ts.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürçânî. *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 9 Cilt. Beyrut: el-Kütübü'l-İlmîyye, 1. Basım, 1418.
- İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-arabî, 1. Basım, 1271.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed el-Absî. *el-Muşannef*. thk. Adil b. Yusuf. 2 Cilt. Riyâd: Dâru'l-vatan, 1. Basım, 1997.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b el-Absî. *Müsnedu İbn Ebî Şeybe*. thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî. 2 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1997.
- İbn el-Ca'd, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Ca'd el-Cevherî. *Müsned*. thk. Âmir Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1. Basım, 1410.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. 1 Cilt. Suriye: Dâru'r-Rüşd, 1. Basım, 1406.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Ta'rîfü ehlü't-takdîs bi-merâtibi'l-meşûfîne bi't-tedlîs*. thk. Âsım b. Abdullah. 1 Cilt. Ammân: Mektebtü'l-Menâr, 1. Basım, 1403.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Matbaatü Dâirati'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1. Basım, 1326.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *Meşâhîru 'ulemâ'i'l-emşâr ve a'lâmü 'ulemâ'i'l-aqtâr*. thk. Merzûk Ali İbrahim. 1 Cilt. Dâru'l-Vefâ, 1411.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *Kitâbu's-Sikât*. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâiratu'l-Meârifî'l-Usmâniyye, 1. Basım, 1393.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*. thk. Mahmud İbrahim Zâyid. 3 Cilt. Haleb: Dâru'l-Va'y, 1396.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *el-Meârif*. thk. Servet Ukkâşe. 1 Cilt. Kahire: el-Heyetü'l-misriyyetü'l-âmmetü li'l-kitâb, 2. Basım, 1992.

- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 2 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-kütübi'l-arabîyye, ts.
- İbn Mahled, Ebû Ya'küb İshâk b. İbrâhîm el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Abdulgafûr b. Abdulhak Medine: Mektebetü'l-İmân, 1412.
- İbn Mübârek, Ebû Abdirrahmân Abdullâh b. el-Mübârek el-Hanzalî. *ez-Zühhd ve'r-rekâ'ik*. thk. Habîburrahmân el-A'zamî. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, ts.
- İbn Râhûye, Ebû Ya'küb İshâk b. İbrâhîm el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Abdulgafûr b. Abdulhak. 5 Cilt. Medine: Mektebetü'l-İmân, 1. Basım, 1412.
- İbn S'ad, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. İhsan Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1. Basım, 1968.
- İbn Şâhin, Ebû Hafis Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî. *Târîhu esmâ'î's-sîkât*. thk. es-Semrâî Subhî. Kuveyt: ed-Dâru's-Selefiyye, 1404.
- İbnu'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *ed-Duafâ ve'l-Metrûkûn*, thk. Abdullah el-Kâdî 3 Cilt Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1. Basım, 1400.
- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-. *Târîhu's-sîkât*. Dâru'l-Bâz, 1405.
- Karahan, Abdullah. *Hadis râvilerinde güvenilirlik*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Mestûr, Abdulkerîm. *Merviyâtü's-Süddî'l-kebîr ve Akvâluhu fi't-tefsîr*. Suûdi Arabistan: Câmîatü Ummu'l-Kurâ, 1410/1990.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahmân. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'î'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: er-Risâle, 1400.
- Moğultay, Ebû Abdillâh Moğultay b. Kılıç el-Bekcerî el-Hikrî. *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fi Esmâ'î'r-Ricâl*. thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Muhammed. 12 Cilt. el-Fârûku'l-Hadîsetü li't-Tibâi ve'n-Neşr, 1. Basım, 1422.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Kunâ ve'l-Esmâ*. thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed. 2 Cilt. Medine: İmâdetü'l-bahsi'l-ilmî bi'l-Câmîati'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1404.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-şahîhu'l-muhtasar*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-arabî, ts.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. 9 Cilt. Haleb: el-Matbûâtü'l-İslâmiyye, ts.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Şuayb el-Arnaût. 10 Cilt. Beyrut: er-Risâle, 1. Basım, 1421.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tabakâtü'l-Huffâz*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1403.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdi İbn Abdülmecid. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, 1415.
- Tay, Mesud. *İsmail b. Abdurrahman es-Süddî'nin Tefsirciliği*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd. *el-Müsned*. thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1. Basım, 1419.
- Tehanevî, Zafer Ahmed. *Hadis usûlü*. çev. Selman Keleş. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. Ankara: Takdim, 1. Basım, 2020.

- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmi'u's-şahîh*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Topgül, Muhammed Enes. *Hadis Râvilerinde Şîlik Eğilimi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Topgül, Muhammed Enes. "Bir cerh sebebi olarak teşeyyu' kavramına tarihsel bir bakış", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 42/1 (Haziran 2012), 52-53.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî et-. *el-Fihrist*. 1 Cilt. Isfahan: el-Mektebe el-Murtazaiye li İhyâi'l-Âsâri'l-Ca'feriyye, ts.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ. *ed-Đu'afâ'ü'l-kebîr*. thk. Abdulmu'tî Kal'acî 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mektebetü'l-İlmiyye, 1404/1984.
- Yolcu, Mehmet. "İlk Dönem Tefsir Kitapları ve Müellifleri". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 6/2 (Güz 2015), 54-107.
- Yücel, Ahmet. *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2021.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî. *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübi's-sitte*. thk. Muhammed Avvâme. Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1413.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî. *el-Muğnî fi'd-đu'afâ'*. thk. Nuruddîn İtr. 2 Cilt. Katar: İdâretü İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî. *el-Mu'în fi tabakâti'l-muḥaddisîn*. thk. Hemmâm Abdurrahim Saîd. 1 Cilt. Ürdün: Dâru'l-Furkân, 1. Basım, 1404.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî. *Ma'rifetü'l-kurrâ'i'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî. *Mizânü'l-i'tidâl fi naḫdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1382.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. 25 Cilt. Beyrut: er-Risâle, 3. Basım, 1405.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 15 Cilt. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 2003.